

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Ямпонець Павло Віталійович

УДК 94(477)“19”: 303.71

**МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ РОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕПУ
(ІСТОРИКО-СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ)**

07.00.01 – історія України

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, професор
Журба Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри історії та археології слов'ян.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Плющ Микола Романович,
Київський міський педагогічний університет імені
Бориса Грінченка,
професор кафедри історії України і методики
викладання історичних дисциплін;

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник

Ковпак Людмила Всеволодівна,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
і політики.

Захист відбудеться "2__" квітня _____ 2010 р. о __14.00__ годині на
засіданні

спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 в Національному педагогічному
університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "01__" березня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Конституційно закріплений статус України як соціальної держави вимагає більш глибокого розуміння процесів, що завжди впливали та впливають на матеріальне становище громадян. В зв'язку з цим вивчення історичного досвіду стосовно вирішення проблем, пов'язаних з добробутом різних верств населення, є завжди актуальним, а з огляду на соціально – економічні проблеми сьогодення – своєчасним.

До того ж історична реконструкція багатьох аспектів життя населення України доби НЕПу була б не повною без врахування питань, пов'язаних з добробутом робітників саме державної промисловості як провідної продуктивної сили країни.

Треба зазначити, що проблема матеріального становища населення в роки НЕПу радянським тоталітарним режимом або замовчувалась, або фальсифікувалась. Всебічне її вивчення дозволить відновити дійсну картину рівня життя промислового населення республіки, а відтак – заповнити історичну ”білу пляму”.

Деякі аспекти означеної проблеми були висвітлені радянськими істориками. Проте на новітньому етапі розвитку історичної науки постає необхідність об'єктивного аналізу й нового неупередженого та комплексного підходу до вивчення проблем, пов'язаних з рівнем життя, які необхідно розкривати з урахуванням сучасного трактування НЕПу.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена наступними чинниками:

- відсутністю ґрунтовних історичних праць, присвячених комплексному, всебічному вивченню проблеми матеріального становища робітників державної промисловості УСРР доби НЕПу;
- необхідністю привернути увагу дослідників до проблем добробуту, які до цього часу не виділялись як предмет спеціального науково – історичного дослідження;
- потребою переосмислення процесів, які відбувалися в економіці та політиці країни, що сприятиме побудові ефективної системи господарювання та розбудові соціально орієнтованої сучасної держави;
- необхідністю наукового аналізу динамічних зрушень в основних соціальних показниках вартості життя промислового населення України, що дасть змогу виявити закономірності, які необхідно враховувати при подальших дослідженнях проблем добробуту.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження відповідає Закону України „Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” від 11 липня 2001 р. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково – дослідної теми „Актуальні проблеми історії України”, розробка якої проводиться в Інституті історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова 28 квітня 2009 р., протокол № 9.

Мета дослідження. На основі вивчення і узагальнення архівних джерел, статистичних матеріалів, наукових публікацій здійснити комплексний динамічний аналіз структурних складових матеріального забезпечення промислових робітників УСРР та охарактеризувати політику державних і партійних структур стосовно питань, пов'язаних з добробутом трудящих мас.

Реалізація мети визначає **наукові завдання дослідження:**

- проаналізувати стан висвітлення проблеми, узагальнити історіографічні надбання, оцінити джерельну базу;
- вивчити вплив політики держави на процеси змін матеріального добробуту робітників;
- дослідити динаміку середньомісячної номінальної та реальної заробітних плат робітників важкої та легкої галузей промисловості за три періоди: 1921–1923 рр., 1924–1927 рр., 1928–1929 рр.;
- з'ясувати купівельну спроможність заробітків у важкій та легкій галузях промисловості, застосувавши вартість бюджетного набору, та визначити рівень реальної заробітної плати в індустрії республіки, провівши порівняльний аналіз з подібним показником 1913 року;
- дослідити рух роздрібних цін приватного ринку на основні товари, що входять до складу бюджетного набору на початку, в середині та в кінці НЕПу;
- оцінити рівень та якість харчування через порівняння з довоєнним рівнем та фізіологічними нормами;
- дослідити рівень витрат на харчування у видатках робочого бюджету в 1921–1923 рр., 1924–1927 рр., 1928–1929 рр.

Об'єкт дослідження: матеріальний добробут робітників державної промисловості УСРР.

Предмет дослідження: основні структурні складові рівня матеріального забезпечення робітників державної промисловості України в 1921–1929 рр.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять принципи об'єктивності та історизму. Принцип історизму реалізовано у процесі здійснення динамічного аналізу структурних елементів матеріального становища робітників 1920-х рр. з точки зору державної соціально – економічної політики. Принцип об'єктивності застосовано при вивченні значної кількості історичних фактів та джерел. У процесі виконання роботи використовувалися загальнонаукові та спеціально – історичні методи, а саме: конкретно – пошуковий (історіографічний аналіз та систематизація джерел з проблеми), застосований у першому розділі; хронологічний (розгляд проблеми з огляду на конкретні часові періоди); критичний метод (виокремлення з чисельного цифрового матеріалу репрезентативних даних) та метод статистичного кількісного аналізу (при складанні таблиць і графіків) – стали у пригоді при написанні другого – четвертого розділів дисертації. При порівнянні конкретних кількісних показників, подій, явищ та фактів активно залучалися порівняльно – зіставний та математичні методи. Використання методів узагальнення і систематизації дозволили сформулювати та обґрунтувати висновки за результатами здійсненого дослідження.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Української Соціалістичної Радянської республіки з урахуванням тогочасного адміністративно – територіального поділу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1921 по 1929 рр. – від офіційного проголошення нової економічної політики до поступового її обмеження та скасування.

Наукова новизна одержаних результатів. Постановка та розробка проблеми, що не отримала всебічного і об'єктивного висвітлення в історичних дослідженнях, зумовили наукову новизну одержаних результатів. З'ясовано нові факти та на їхній основі всебічно охарактеризовано вплив політики компартійного керівництва держави, його господарських експериментів на рівень матеріального становища робітників в УСРР. Вивчення цього процесу дозволило внести окремі принципові уточнення в пояснення причин прийняття деяких урядових директив стосовно добробуту робітників України та обґрунтування наслідків їх запровадження. Вперше здійснена спроба системного вивчення структури основних соціальних стандартів рівня життя промислових робітників України доби НЕПу та обґрунтована необхідність застосування при цьому побудованих автором наступних динамічних рядів: номінальної та реальної заробітних плат в цілому по республіці, а також у важкій та легкій галузях індустрії і в основних промислових виробництвах; роздрібних цін приватного ринку на основні товари бюджетного набору як харчового призначення, так і фабрикати; вартості бюджетного кошику в цілому по республіці, а також її окремих складових – великих, середніх і малих (за чисельністю мешканців) міст України; еволюції бюджету робочої сім'ї на основі аналізу структури прибутків та видатків; рівня та складу харчування у порівнянні з фізіологічними нормами і даними 1913 року. Дістало подальшого розвитку вивчення питання про роль і вплив матеріальних чинників на розвиток продуктивних сил країни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні її результати та фактичний матеріал можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії республіки, при розробці лекційних та спеціальних курсів по вивченню матеріального становища робітників української промисловості в період НЕПу.

Сформульовані в дисертації висновки, які випливають з об'єктивного відтворення історії республіки у міжвоєнний час, будуть сприяти активізації пошуку найбільш ефективних шляхів входження України у світове співтовариство, допоможуть сформулювати загальні засади політики урядових структур стосовно розв'язання питань, пов'язаних з добробутом громадян на сучасному етапі.

Особистий внесок здобувача. В дослідженні використані матеріали публікації "Бюджетні обстеження 20-х років 20-го століття як джерело до вивчення матеріального становища міського населення УСРР", що була підготовлена у співавторстві з В.В.Калініченком, професором Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. При цьому до особистого внеску здобувача належать аналіз історіографії проблеми, опрацювання джерел, висновки.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення роботи доповідались на науковому семінарі з актуальних проблем історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини (Чернігів, 1995). Чернігівське обласне відділення Географічного товариства УРСР; Науковій конференції "Людина, суспільство, культура: історія та сучасність" (Чернігів, 1996). Чернігівський державний педагогічний інститут ім. Т.Г.Шевченка; Міжнародній конференції "Історія та культура Лівобережжя України" (Київ – Ніжин, 1996). Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя; I міжвузівській науково – теоретичній конференції "Соціально-економічні і психологічні проблеми сучасності" (Чернігів, 2007). Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету; II міжнародній науково – теоретичній конференції "Філософія етнокультури та наукові стратегії збереження національної єдності України" (Чернігів, 2007). Чернігівська обласна державна адміністрація; I міжвузівській науково – теоретичній конференції "Соціально–політичні і культурні проблеми сучасності" (Сімферополь, 2008). Кримський інженерно – педагогічний університет; III міжвузівській науково – практичній конференції "Соціально – економічні і психологічні проблеми: історія і сучасність" (Чернігів, 2009). Чернігівська філія Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

Публікації. Теоретичні узагальнення та основні результати дисертації викладені у чотирьох статтях (одна у співавторстві), опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації зумовлена змістом проблеми, предметом, методами і відповідає меті й основним завданням дослідження. Складові частини дисертації: вступ, чотири розділи (15 підрозділів), висновки, додатки та список використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 251 сторінка. Основна частина – 181 сторінка, додатки та список використаних джерел – 70 сторінок (495 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність і новизна обраної теми, її хронологічні та географічні рамки, визначаються об'єкт, предмет, мета, основні завдання та методологічні основи дослідження, розкривається зв'язок із науковими програмами, практичне значення дисертації та вказується на апробацію отриманих результатів.

У першому розділі „**Історіографія та джерельна база дослідження**” дається хронологічний аналіз вивчення проблеми як в цілому, так і по окремих складових матеріального становища трудящих та характеризуються використані джерела.

Найбільша кількість праць з проблем матеріального становища та його структурних елементів була видана в 20–ті рр. ХХ століття. Більша частина видань 1920–х років, у яких тією чи іншою мірою висвітлюється питання матеріального становища, відноситься в переважній більшості до категорії джерел, а не дослідницьких авторських робіт, що залишило проблему практично не розв'язаною. Частина робіт була присвячена лише одному, хоч і найважливішому, фактору

добробуту населення – заробітній платі. Зокрема, ця тематика висвітлюється в роботах І.Дубинської, Ю.Юрьєва, М.Буяновера, В.Гуревича та І.Гореліка.¹

Загальним недоліком вищезгаданих публікацій було те, що в них проводився аналіз заробітків тільки за один, рідше – два роки, а не за весь період вивчення, що значно ускладнює можливість широкого динамічного аналізу.

Стосовно монографій, то у 1920–ті рр. вийшла лише одна змістовна робота А.Рашина.² Треба засвідчити, що динаміка заробітної плати в промисловості УСРР в цій роботі не знайшла належного висвітлення.

З приводу іншого важливого фактору добробуту – цін, то історіографічний аналіз свідчить, що ця проблема неодноразово пригортала увагу істориків та економістів. Так, у 1922 – 1925 рр. вийшли друком праці Н.Філіпової, І.Дубинської, Г.Полляка, присвячені аналізу руху цін та характеристиці бюджетних ресурсів.³ В них розглядалася динаміка роздрібних цін та їхній вплив на прибутки і видатки робітників республіки. Але ґрунтовно проблема ціноутворення в 1920–х рр. не була досліджена до нашого часу.

Суттєвим фактором, який визначає матеріальне становище громадян, є енергетичний рівень та якість харчування. Проте цій проблемі було присвячено обмежену кількість наукових робіт. У вже згадуваній нами роботі І.Дубинської було здійснено спробу проаналізувати енергетичний рівень харчування і порівняти його з рівнем заробітків трудящих. Матеріали, наведені автором, беззаперечно викликають науковий інтерес, але є вузькорегіональними, саме тому не дають об'єктивної картини стану харчування в межах усієї України. Більшу цінність для дослідника проблеми має пізніша робота І.Дубинської, де були подані матеріали про зміни в бюджетних ресурсах та їхніх структурних елементах в цілому по республіці.⁴

¹ Дубинская И.Н. Натуральная заработная плата рабочих города Харькова с июня 1920 г. по июль 1921 г./И.Н.Дубинская // Материалы по статистике труда на Украине. – 1921. – вып. 2. – С. 77 – 82; Юрьев Ю. Рабочее снабжение и заработная плата в условиях новой экономической политики / Ю.Юрьев // Народное хозяйство Украины. – 1922. – №4 – 6. – С. 49 – 62; Юрьев Ю. Зарботная плата, производительность труда и рационализация производства в промышленности Украины / Ю.Юрьев // Хозяйство Украины. – 1925. – №11 – 12. – С. 65 – 75; Юрьев Ю. Производительность труда и заработная плата в промышленности Украины / Ю.Юрьев // Хозяйство Украины. – 1926. – №2 – 3. – С. 93 – 100; Буяновер М. Материальное положение донецких рабочих в 1923 – 1924гг. / М.Буяновер // Статистика труда в Донбассе. – 1924. – №1. – С. 14 – 34; Гуревич В. Коллективные договоры и заработная плата рабочих Украины в 1923 г. / В.Гуревич // Статистика труда на Украине. – 1924. – №3. – С. 20 – 32; Горелик И.Г. Зарботная плата и доходы пролетариата Украины в 1923 – 1924 и 1924 – 1925гг./ И.Г.Горелик // Хозяйство Украины. – 1926.– №7.– С.151–170.

² Рашин А. Г. Зарботная плата за восстановительный период хозяйства СССР 1922 /23 – 1926/27 / А.Г. Рашин– М.: Книгоиздательство ВЦСПС, 1928. – 328 с.

³ Филиппова Н.А. Движение цен и заработная плата в 1921 г / Н.А. Филиппова // Материалы по статистике труда. – 1922. – вып. 13. – С. 25–42; Дубинская И.Н. Бюджет семьи украинского рабочего и служащего в ноябре 1923 г./ И.Н.Дубинская // Статистика труда на Украине. –1924. – №3. – С.32 – 40; Полляк Г. Динамика рабочего бюджета / Г.Полляк // Экономическое обозрение. – 1925. – №8. – С. 44 – 46.

⁴ Дубинская И.Н. Бюджет рабочих семей на Украине в 1925-1927 гг. Данные текущего обследования / И.Н. Дубинская- Х.: Издат. ВЦСПС. Украинский рабочий, 1928. – 95 с.

Значний інтерес представляє також робота Г. Полляка, де поданий динамічний аналіз бюджету робітників за період з 1922 по 1927 роки. Автор охарактеризував ціни та їхній вплив на видаткову частину бюджету та головну його частину – харчування.⁵

Чи не єдиною роботою, яка цілком присвячена питанню харчування робітників СРСР та частково УСРР, була праця В. Ніфонтова.⁶ Автор детально висвітлив рівень та обсяги споживання продуктів харчування і їхній якісний склад.

У 1930–ті – 1940–ті роки не вийшло жодної історичної праці з питань добробуту робітників республіки у 1921 – 1929 рр. Цей факт пояснюється тогочасною ситуацією в країні, політичними пріоритетами та зміною економічного курсу уряду.

У 1950–ті – 1960–ті роки інтерес науковців до питань матеріального становища трудящих в період НЕПу активізується. Більш того, як підкреслював В.Ветров, науковий рівень робіт того часу був значно вищий, бо він будувався на широкому використанні статистичних джерел, а також на застосуванні більш досконалих методик дослідження.⁷

В зв'язку з цим заслуговують на певну увагу монографії К.Шияна, Г.Діденко, А.Матюгіна.⁸ Проблемі добробуту автори присвятили цілі розділи, але загальним недоліком вищевказаних робіт вбачається досить поверховий порівняльний аналіз процесів, пов'язаний виключно з поліпшенням матеріального становища трудящих.

Чітке роз'яснення необхідності використання бюджетного індексу як універсального вимірювача реальної заробітної плати, а відтак і матеріального добробуту в цілому, внесла своєю роботою О. Кабо.⁹

До кінця 1950–х рр. ціни розглядалися авторами здебільшого в контексті інших, в основному, фінансово – економічних проблем, а звідси і неминучість епізодично – ілюстративного використання цінових даних і відсутність їхнього ґрунтовного аналізу. Тільки в праці А.Малафєєва висвітлювалась проблема

⁵ Полляк Г. Бюджет рабочей семьи в 1922 – 1927 гг / Г.Полляк // Бюджеты рабочих и служащих. Бюджет рабочей семьи в 1922 – 1927 гг. – 1929. – вып. 1. – С. 11 – 51.

⁶ Нифонтов В.П. Состояние питания городского населения с 1918 – 1919 по 1923 – 1924 сельскохозяйственный год / В.П. Нифонтов // Состояние питания городского населения СССР в 1919 – 1924 г.г. – 1926. – Т. XXX. – вып. 1 – С. 27 – 54.

⁷ Ветров В.О. Зростання матеріального добробуту і культурного рівня робітничого класу України за роки першої п'ятирічки / В.О. Ветров // Учені записки Харківського бібліотечного інституту. – 1957. – вип. 3. – С. 12 – 17.

⁸ Шиян К. Борьба рабочего класса Украины за восстановление промышленности 1921 – 1925 / К.Шиян – К.: Держполитвидав, 1959. – 304 с.; Диденко Г. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства. 1921 – 1925 / Г.Диденко – К.: Издат. Акад. наук Украинской ССР, 1962. – 374 с.; Матюгин А.А. Рабочий класс СССР в годы восстановления народного хозяйства / А.А. Матюгин – М.: Издат. Акад. наук СССР, 1962. – 364 с.

⁹ Кабо Е. Бюджетный индекс. (Исторический очерк) / Е. Кабо // Советская статистика за полвека (1917 – 1967гг.) / Е. Кабо – М.: Наука, 1970. – 317с.

ціноутворення в 1920–х рр. як самостійна. Однак, динамічний аналіз рівня цін по Україні залишився поза увагою.¹⁰

Стосовно проблеми рівня та якості харчування робітників УСРР у 1920–ті роки то протягом 1950–х – 1960–х рр. не вийшло жодної статті, монографії, де б ці питання досліджувались.

У 1970–ті – 1980–ті роки інтерес істориків до проблем добробуту робітників УСРР 1920-х років продовжує згасати. Традиція епізодичного наведення науковцями цінкових та інших даних стосовно добробуту в дослідженнях продовжує домінувати.¹¹ Лише в праці з історії народного господарства ми знаходимо деякі цікаві дані.¹² Робота А.Вихляєва та Д.Шавішвілі в методичному та методологічному аспектах дублює монографію А. Малафеева, а відтак – ті ж самі недоліки.¹³

Публікації першої половини 1990–х років певним чином відрізняються від попередніх робіт при розгляді проблеми добробуту. І якщо стаття О. Ястребова, видана у 1990 році, наслідує методологію попередніх досліджень добробуту, то вже монографії М.Бойка та О.Бути, висвітлюють процеси, які відбувалися у матеріальному становищі робітничого класу УСРР, ґрунтуючись на принципі системного та всебічного підходу.¹⁴

Сучасний етап історіографії НЕПу позначений якісними зрушеннями та змінами. Значний інтерес для дослідника проблеми являє колективна робота В.Даниленка, Г. Касьянова, С. Кульчицького, видана у 1991 році та праця групи авторів під редакцією В.Рутгайзера, С.Шпилько.¹⁵ Серед узагальнюючих досліджень значне місце посідають монографії С. Кульчицького.¹⁶ Висновки, які він зробив, залишаються фундаментом та орієнтиром для інших історичних досліджень різноманітних сторін непівської моделі. В роботі В.Колесника, В.Коцура, Г.Коцура дається детальна історіографічна характеристика праць стосовно багатьох соціально

¹⁰ Малафеев А.Н. История ценообразования в СССР(1917-1963) / А.Н. Малафеев – М.: Мысль, 1964. – 439 с.

¹¹ История социалистической экономики СССР: в 7 т. – М.: Наука, 1976. –Т. 2. – 1976. – 479 с.

¹² Історія народного господарства України: в 3 т. – К.: Наукова думка, 1984 – Т.2. – 1984. – 439 с.

¹³ Вихляев А., Шавишвили Д. Розничные цены / А.Вихляев, Д.Шавишвили. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 269 с.

¹⁴ Ястребов В.І Матеріальний добробут і культурне будівництво в Українській РСР в 1921- 1925 рр./ В.Ястребов // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР. – 1990. – вип.24. – С.40 – 45; Бойко Н.К. Рабочий класс Украины в период социалистического строительства. (Анализ массовых статистических источников 20-х – 30-х гг.) / Н.К. Бойко – М.: Высшая школа, 1990. – 155 с.; Бут О.М. Проблеми управління промисловістю. На матеріалах парторганізацій України. 1921 – 1941 рр./ О.М. Бут. - К.: Либідь, 1990. – 228 с.

¹⁵ Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20–30–ті роки / В.М.Даниленко, Г.В.Касьянов, С.В.Кульчицький – К.: Либідь, 1991. – 344 с.; Стоимость жизни и её измерение / За наук. ред. В.П.Рутгайзер, С.П.Шпилько – М.: Финансы и статистика, 1991. –173 с.

¹⁶ Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928): спроба побудови концептуальних засад історії / С.В. Кульчицький – К.: Основи, 1995. – 203 с.; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С.В.Кульчицький – К.: Основи, 1996. –396 с.; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939) / С.В.Кульчицький – К.: Альтернативи, 1999. – 335 с.

– економічних і політичних аспектів НЕПу. В цьому контексті також можна навести монографію О.Пирога.¹⁷

Рівень життя робітників досліджувався в дисертації О.Трубенюк.¹⁸ Але треба зазначити, що в цій роботі не був проведений аналіз основних параметрів матеріального становища, а її хронологічні межі охоплюють лише другу половину 1920–х рр.

Проблемам державного управління промисловістю, соціального забезпечення, підприємництва періоду 20–х рр. ХХ століття, а відтак саме тим, в яких висвітлюються питання, що стосуються матеріального добробуту, присвятили праці наступні автори: В.Бондаренко, О.Сушко, В.Шарпатий.¹⁹ Також заслуговує на певну увагу колективна робота з вітчизняної історії, видана у 2004 році, і, зокрема, ті її структурні частини, що підготовлені Л.Ковпак та М.Плющем.²⁰

Таким чином, історіографічний аналіз проблеми переконливо свідчить, що питання добробуту трудящих 1920–х рр. привертати і продовжують привертати увагу дослідників. Водночас процеси, пов'язані з матеріальним становищем робітників в роки НЕПу, не стали предметом спеціального дослідження. Багато аспектів проблеми залишилися поза увагою науковців або висвітлювалися суб'єктивно і навіть тенденційно.

Джерельна база. У процесі підготовки дисертаційної роботи автором опрацьовано матеріали 12 фондів двох центральних і однієї регіональної архівної установи (298 архівних справ).

Робота з архівними матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ) свідчить, що існує достатньо фондів, які вміщують документи стосовно основних показників рівня життя робітників промисловості республіки в 20–ті рр. ХХ ст. Для характеристики економічної політики радянського уряду щодо показників рівня життя громадян (особливо в кризових ситуаціях), автор використав архівні документи фонду 1 ВУЦВК. Із фондів 2 (РНК УСРР) та 5 (НКВС УСРР) вилучена інформація про результати ліквідації заборгованості по заробітній платі, постанови РНК про заробітну плату на початку 1920–х рр. та матеріали по реальній заробітній платі у промисловості республіки. Фонд 34 (ВРНГ УСРР) містить цікаві матеріали

¹⁷ Колесник В.Ф. Історіографія нової економічної політики в Українській РСР / В.Ф.Колесник, В.П.Коцур, Г.Г.Коцур – К.: Хрещатик, 2002. – 176 с.; Пиріг О.А. НЕП: більшовицька політика імпровізації / О.А.Пиріг – К.: Київ. Нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 274 с.

¹⁸ Трубенюк О.М. Матеріально-економічне становище та умови праці робітників України (друга половина 1920–х – початок 1930–х рр.): автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 „Історія України”/ О.М. Трубенюк – К., 2001. –18 с.

¹⁹ Бондаренко В. І. Організація і управління промисловістю в роки нової економічної політики / В.І. Бондаренко, В.І. Борисов, В.І. Гринчуцький. – Луганськ; Г., 1995. – 59 с.; Сушко О.О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні НЕПу (1921-1928): історико-теоретичний аспект / О.О.Сушко - К.: Преса України, 2003. –253 с.; Шарпатий В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20–30–ті роки ХХ ст.) / В.Г. Шарпатий. – К.: Наукова думка, 2006. – 268 с.;

²⁰ Історія України ХХ – початку ХХІ століття. Навч. посіб. / П.П.Панченко, Н.П.Барановська, С.С.Падалка та ін.; За заг. ред. В.А.Смоля – К.: Знання, 2004. – 582 с.

стосовно оплати праці робітників різних галузей виробництва України та цінах на продукти харчування і товари широкого вжитку. Із фонду 337 (Укрдержплан) нами вилучено інформацію про номінальну та реальну заробітні плати по кожному виробництву та підсумково по важкій та легкій галузях індустрії. Фонд 340 (Наркомпрод УСРР) містить звіти та постанови про регулювання цін на хліб та цінові зведення в цілому по республіці. Найбільше документів по досліджуваній проблемі зосереджено в архівному фонді 582 (ЦСУ УСРР). При цьому треба зазначити, що архівні зібрання цього фонду були автором згруповані в спеціальні блоки, а саме: блок документів по заробітній платі, блок цінових показників, блок стану харчування та індексних характеристик. Із фонду 2605 (ВУРПС) були проаналізовані нормативні державні документи і матеріали ВУРПС стосовно тарифних ставок та натуроплати праці на підприємствах, а також матеріали про підвищення заробітної плати в промисловості УСРР. Треба зазначити, що фонд 2623 Народного комісаріату праці УСРР (статистичний відділ) також містить документи по реальній заробітній платі, по фактичних ставках робітників першого розряду.

Діяльність більшовицького уряду в сфері соціальної політики в 20-х рр. ХХ ст. зафіксована в архівних зібраннях Центрального Державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО). Автор залучив значний обсяг інформації фонду 1 (ЦК КП(б)У). Це дозволило на фактичному цифровому матеріалі провести комплексний порівняльний аналіз результатів і наслідків політики комуністично – радянського уряду по кожному хронологічному періоду щодо основних структурних складових рівня життя громадян.

На основі архівного зібрання Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО) нами було проведено співставлення основних структурних елементів рівня життя робітників головних галузей індустрії Чернігова і Чернігівської губернії із середньоукраїнськими даними. Для цього з фондів Р.942 (Статистичного бюро Виконавчого комітету Чернігівської губерньської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів) та Р.944 (Статистичного бюро окружних Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів) вилучено інформацію про заробітну плату робітників по групах виробництв і окремих підприємствах, а також стосовно цін на товари харчового призначення та фабрикати.

У якості джерел, які містять багато інформації про соціальні показники життєвого рівня громадян, надзвичайну цінність мають статистичні матеріали. Серед носіїв статистичних відомостей найважливіше місце належить бюджетним обстеженням 1920-х рр., які проводилися Наркоматом праці, профспілковими установами і органами державної статистики. Інформація саме з цих джерел була широко використана в дисертаційному дослідженні.

Вагомий обсяг інформації був запозичений із опублікованих статистичних зібрань, таких як: "Статистика України", "Статистичні бюлетені", "Статистична хроніка. Кон'юнктура народного господарства УСРР", "Статистична хроніка кон'юнктурного бюро ЦСУ", "Україна. Статистичний щорічник ЦСУ УСРР", "Труды ЦСУ СССР", "Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник", "Вестник профдвижения Украины" та публікацій матеріалів з'їздів, конференцій, пленумів партії і постанов радянського уряду.

Отже, наявна джерельна база дисертаційного дослідження є вірогідною, різноманітною та об'ємною і дає змогу здійснити узагальнюючий аналіз проблеми.

У другому розділі „**Рівень життя робітників України в 1921–1923 рр.**” проаналізовано матеріальне становище робітників державної промисловості України на початку 1920–х рр.

Державні і партійні органи через низку декретів, постанов та створення відповідних органів і установ прагнули вплинути на процеси, пов'язані із зростанням заробітної плати, стабілізацією цін, оздоровленням бюджету робочої сім'ї. Однак комуністичні ідеологічні штампи, як правило, не сприяли цьому. Цей факт поряд з високими цінами на всі товари бюджетного набору, кризи збуту та фінансової кризи "неплатежів" негативно вплинули на рівень життя громадян республіки на початку 20–х рр. ХХ ст.

Загалом, темпи зростання та абсолютні розміри номінальної заробітної плати у робітників різної спеціалізації відрізнялись значними розбіжностями протягом 1921 – 1923 років. Реальна ж заробітна плата робітників української промисловості починає підвищуватись лише з травня 1922 року. Цей процес тривав і надалі, але темпи були різні. Мало того, наприкінці 1923 року відбулось помітне зниження рівня реальних заробітків (особливо при порівнянні з показниками 1913 року).

Щодо іншого важливого показника рівня життя населення – цін на різні товари народного споживання, то треба зазначити, що при їхній оцінці універсальним мірилом є динаміка вартості бюджетного набору (кошику) та побудованого на її основі бюджетного індексу (відношення вартості бюджетного набору за досліджуваній період до подібного показника за базовий період – 1913 або 1924 рік), який визначав вартість життя трудящих загалом.

Підвищення вартості набору, а відтак і значне подорожчання життя з особливою інтенсивністю проходило з другої половини 1923 року. У жовтні 1923 року перевищення рівня 1913 року становило 630 разів.

Головною структурною статтею видаткової частини бюджету робітників завжди були видатки на харчування. Загальним вимірником для оцінки зрушень у харчуванні залишається до нашого часу калорійність (рівень енергетичного насичення) їжі. Показник калорійності особливо знизився в лютому 1922 року і склав 72,8% фізіологічного мінімуму. Цей час можна вважати апогеєм голоду після неврожаю 1921 року. Тільки на початку 1923 року енергетичний рівень добового харчування робітників досяг фізіологічного мінімуму. З метою встановлення реального рівня калорійності харчування трудящих республіки було здійснено порівняння з енергетичним рівнем 1913 року, а якість харчування оцінена через співвідношення в загальній енергетичній масі їжі калорій рослинного та тваринного походжень.

Таким чином, проаналізувавши матеріальне становище робітників у 1921 – 1923 рр., ми дійшли такого висновку: номінальна та реальна заробітні плати робітників мали чітку тенденцію до підвищення. При цьому треба зазначити, що протягом усього періоду вивчення заробітки працівників важкої промисловості, де була зайнята переважна більшість робітничого класу республіки, постійно

відставали від заробітків у легкій галузі виробництва, і цю диспропорцію не вдалося ліквідувати; загальні тенденції в динаміці цін у 1921 – 1923 рр. не тільки не сприяли поліпшенню матеріального становища трудящих, а навпаки, спричинили значні негативні наслідки. В цілому об'єктивні причини: гіперінфляція, неврожай 1921 (частково 1922 року), криза збуту та "ножиці" цін 1923 року – постійно дестабілізували соціально – економічну ситуацію в країні і прискорювали процес зростання вартості бюджетного набору, а відтак і вартості життя; рівень харчування робітників республіки протягом 1921 – 1922 рр. не забезпечував, в переважній більшості, відновлення фізичних сил трудящих, а сприяв лише підтриманню життя. Тільки з другої половини 1923 року калорійність їжі досягла фізіологічної норми і почала перевищувати рівень 1913 року, що можна оцінити як задовільний її стан на цей період. Однак, якість харчування на кінець 1923 року загалом оцінюється як незадовільна. Необхідної пропорції між споживанням продуктів рослинного і тваринного походження досягти не вдалося.

У третьому розділі „**Добробут робітників державної промисловості УСРР у 1924 –1927 рр.**” проаналізована ситуація та визначені причини змін, що сталися в добробуті робітників України в середині 1920–х рр.

Для відбудови народного господарства та індустріалізації кошти надходили тільки із національного доходу. Інтенсивне підвищення питомої ваги нагромадження в національному доході неминуче викликало обмеження ресурсів споживання. Ця ситуація домінувала в республіці протягом всього періоду індустріалізації соціалістичного виробництва.

До середини 1920–х рр. частка заробітної плати в загальних прибутках населення УСРР зростає, що свідчило про певне оздоровлення всього бюджету трудящих. Важливу роль у стабілізації рівня заробітної плати відіграла грошова реформа, яка була завершена в середині 1924 року. Саме завдяки грошовій реформі з другого півріччя 1924 року почалося поступове підвищення номінальних заробітків. Особливо відчутно темпи зростання фіксувалися з липня 1925 року і тривали до кінця 1927 року.

Реальна заробітна плата протягом чотирьох років мала чітку тенденцію до зростання, але темпи його кожного року були різні. З другого півріччя 1924 року почалося поступове, а з того ж півріччя 1925 року досить стрімке підвищення рівня реальної заробітної плати, яке продовжувалося до кінця 1927 року. За 1924–1927 рр. реальна заробітна плата робітників державної промисловості збільшилася на 90,5%, що перевищило збільшення номіналу. Такий процес не спостерігався в попередні роки.

З метою аналізу впливу цього підвищення на матеріальне становище трудящих, нами проведено порівняння середньоукраїнських даних по реальних заробітках за 1924–1927 рр. з базовим рівнем 1913 року. Так, реальна заробітна плата робітників у 1924 році складала тільки половину довоєнного рівня, а досягти показника реальних заробітків 1913 року вдалося лише в липні 1927 року. У робітників важкої індустрії темпи зростання реальної заробітної плати були значно вищими, ніж в легкій галузі виробництва.

Збільшення рівня реальних заробітків не відбулося б, якби не кардинальні позитивні зміни в динаміці цін. Визнаючи позитивну тенденцію до зниження вартості бюджетного набору у 1924–1927 рр., ми повинні констатувати, що порівняння з 1913р. дає негативний результат: у 1924–1925 рр. вартість набору майже удвічі перевищувала рівень 1913 року, а у 1926 році – в 2,5 рази.

Необхідно визнати, що саме листопад 1927 року характеризується найбільш сприятливими показниками роздрібних цін, бо в цей час зафіксований найнижчий їхній рівень за всі 1920–ті роки. Загальна маса бюджетних ресурсів в середині 1920–х рр. мала чітко виражену тенденцію до збільшення саме за рахунок підвищення заробітної плати.

Треба також зазначити, що рівень та склад їжі робітників української промисловості за 1924–1927 роки значно перевищував показники фізіологічного мінімуму.

Таким чином, в період з 1921 по 1927 роки останні два були найкращими через позитивні зрушення, що сталися в рівні добробуту трудящих. Загалом означений період характеризується наступними чинниками: вперше за всі 1920 –ті рр. реальна заробітна плата мала значно кращі темпи підвищення, ніж номінальний її рівень; загальна позитивна тенденція до зниження вартості бюджетного набору протягом 1924–1927 рр. свідчить про певну стабілізація цін; поліпшення стану харчування фіксувалось протягом всього періоду і, особливо, у 1927 році, що підтверджує факт покращення матеріального становища робітничого класу української індустрії.

У четвертому розділі дослідження **„Матеріальне становище трудящих наприкінці 1920–х рр.”** розглянуто питання змін, які відбулися наприкінці 1920–х рр. в економіці та політиці республіки, та їхнього впливу на матеріальний добробут трудящих.

У грудні 1927 року відбувся XV з'їзд ВКП(б), де були розроблені директиви першого п'ятирічного плану на основі високих темпів індустріалізації. Для вирішення цих завдань необхідно було підвищити продуктивність праці за допомогою цілого ряду заохочувальних методів, серед яких найважливіше місце посідала реформа системи заробітної плати. Треба зазначити, що в процесі запровадження цієї реформи були виділені кошти для механічного підвищення заробітків у важкій промисловості України. Незважаючи на політику уряду, спрямовану на уповільнення процесу зростання заробітної плати працівників легкої промисловості, диспропорція в оплаті праці все ж таки продовжувала існувати до кінця 1929 року. Зовсім інша ситуація існувала у 1913 році: найбільшу платню отримували металісти та гірники, текстильники ж в той час були на останньому місці серед виробництв за розміром заробітної плати.

Реальна заробітна плата у 1928–1929 рр. мала чітко виражену негативну тенденцію до зниження. Керівним структурам необхідно було пояснювати причини таких негативних явищ в період індустріалізації країни. Але в умовах складної політичної кон'юнктури, загострення боротьби за владу в середині партії більшовиків, офіційні кола пішли по шляху замовчування дійсної ситуації. З

публікацій ЦСУ, профспілок, Наркомату праці вилучаються відомості про реальні заробітки трудящих, починаючи з 1928 року.

Темпи зростання номінальних заробітків не відповідали потребам тогочасної економічної кон'юнктури. Значна кількість робітників, яка зосереджувалася у галузях важкої промисловості України, продовжувала отримувати заробіток нижче середнього по республіці. Суттєвим важелем, який призвів до таких негативних наслідків, були ціни, які протягом останніх років десятиріччя мали постійну всевипереджаючу тенденцію до зростання. Головним критерієм рівня цін залишалися хлібні ціни. У зв'язку з недородом 1928 року кон'юнктура ринку продовольчих хлібів продовжувала бути дуже напруженою також і в 1929 році.

Стосовно значного зростання бюджетного індексу, особливо у 1929 році, цей факт можна проаналізувати, співставивши темпи зростання цих показників відносно бази – 1926/27 року, який характеризувався найнижчими даними по бюджетному індексу, а відтак вважався найліпшим з точки зору матеріального становища трудящих.

При порівнянні цін на сільськогосподарські товари у 1928–1929 роках з базовим 1913 роком з'ясувалися невтішні факти страшної дорожнечі наприкінці третього десятиріччя, що зруйнувала і без того нестабільний стан добробуту трудящих. Борошно житнє та картопля у 1929 році коштували у 4–5 разів дорожче, ніж у 1913 році, а цукор, олія та промислові товари подорожчали у 4 рази.

Внаслідок цих процесів відбулося погіршення стану харчування населення міст республіки. У 1929 році добовий раціон робітників української промисловості значно збіднів, особливо на продукти тваринного походження в порівнянні як з попереднім роком, так і з 1913 роком.

З метою поповнення складу їжі робітники були змушені збільшити споживання рослинних продуктів і, насамперед, хліба та олії.

За 1928–1929 рр. вартість харчування мала негативну тенденцію до підвищення. У 1929 році робітники кам'яновугільної та металообробної промисловості в місяць витрачали на харчі більше, ніж у попередньому році.

Проаналізувавши ситуацію щодо добробуту робітників протягом 1928 – 1929 рр., ми прийшли до наступного висновку: 1928, і особливо 1929 роки – це період погіршення рівня заробітків трудящих. Не дивлячись на заходи уряду, спрямовані на реформу оплати праці, остаточної мети – ліквідації "зрівнялівки" – досягти не вдалося. Реальна заробітна плата мала виражену тенденцію до зниження; ціни протягом останніх років десятиріччя мали постійну всевипереджаючу тенденцію до зростання, а це обумовило підвищення вартості бюджетного набору у містах України та не сприяло поліпшенню матеріального становища трудящих; рівень та стан харчування робітників республіки наприкінці 1920–х рр. погіршився, а раціон робітників української промисловості (якість харчування) значно збіднів, особливо на продукти тваринного походження.

У висновках підбито основні підсумки дослідження та розроблено рекомендації стосовно можливості використання його результатів.

– Аналіз наукових публікацій переконливо свідчить про відсутність на даний час досліджень, в яких комплексно розглянуті зазначені аспекти матеріального становища трудящих. Виділена проблема досліджувалась фрагментарно: аналіз основних складових структури рівня життя (заробітна плата, рівень роздрібних цін, стан харчування) в більшості робіт відсутні. Таке положення у вивченні рівня життя населення залежало в першу чергу від державних владних структур, які хотіли бачити результати своєї діяльності з питань добробуту населення тільки в позитивному плані. З цієї причини навіть дані статистичних установ корегувались або зовсім виключались із обігу.

Найважливіша джерельна база дисертаційного дослідження є достовірною та достатньою для комплексного вивчення означених складових матеріального становища робітників УСРР періоду НЕПу.

– Протягом всього досліджуваного періоду радянські державні і партійні органи через низку декретів, постанов та створення відповідних органів і установ прагнули вплинути на процеси, пов'язані із зростанням заробітної плати, стабілізацією цін, оздоровленням бюджету робочої сім'ї. Однак, комуністичні соціально – економічні експерименти, як правило, не сприяли цьому. Зокрема, для відбудови народного господарства держава отримувала кошти із національного доходу. Інтенсивне підвищення питомої ваги нагромадження в національному доході неминуче викликало обмеження ресурсів споживання.

Радянські органи влади для вирішення завдань індустріалізації вдалися до цілого ряду заохочувальних заходів, серед яких найважливіше місце посідала реформа системи заробітної плати. Були виділені кошти для механічного підвищення заробітків у важкій і одночасно проводилась політика на уповільнення процесу зростання заробітної плати працівників легкої промисловості України. Однак, ці заходи мали поверховий характер, і диспропорція в оплаті праці трудящих важкої та легкої галузей індустрії продовжувала існувати до кінця 1920–х рр.

Приховуючи негативні наслідки своєї політики, керівництво держави з 1929 року для обрахунку життєвого рівня населення вдалося до використання концепції планових цін, що реально не відображала матеріального становища робітників, при цьому припинивши використовувати апробований інструментарій бюджетних індексів.

– На основі аналізу побудованих нами динамічних рядів номінальної і реальної заробітних плат робітників важкої та легкої галузей української промисловості встановлено, що на початку 1920–х рр. заробітна плата не була основним джерелом прибутків в бюджеті робочої сім'ї, бо її грошова частина – мізерна. В прибутковій частині бюджету значну питому вагу займали "негативні статті": прибутки від продажу речей, від ведення приватного господарства. Ці факти підтверджують: йшов процес зuboжіння населення та декласування робітників.

Після проведення грошової реформи в квітні 1924 року номінальна та реальна заробітні плати почали поступово зростати. До того ж реальна заробітна плата робітників української промисловості з 1924 по 1927 рр. підвищувалася швидше,

ніж номінальна, що говорить про значне поліпшення матеріального становища трудящих.

Наприкінці досліджуваного періоду відбулося погіршення ситуації стосовно заробітків. Темпи зростання номінальних заробітків не відповідали потребам тогочасної економічної кон'юнктури. Дійсне падіння реальної заробітної плати, яке старанно приховувалось офіційними структурами, сигналізувало про кризові явища в соціальній сфері УСРР.

– Підсумки динамічного аналізу купівельної спроможності заробленого (рівня заробітків) методом порівняльного аналізу із вартістю бюджетного набору показали, що в 1923 році ставки робітників першого розряду, або мінімальна заробітна плата, в важкій промисловості були нижче вартості прожиткового мінімуму (незначно кращою була ситуація і в легкій галузі). Поступово, з 1924 року, в результаті значного зростання номінальних та реальних заробітків відбулося наближення, а в 1927 році – перевищення мінімальних заробітків вартості прожиткового мінімуму.

Падіння реальної заробітної плати в останні роки НЕПу обумовило зниження мінімальних заробітків по відношенню до вартості бюджетного набору.

Оцінка реальних заробітків методом порівняння з базовим рівнем 1913 року дала наступні дані: заробітна плата на початку НЕПу складала тільки шосту частину; в 1924 – 1926 рр. заробітна плата наблизилась, а в 1927 році зрівнялась з довоєнним рівнем; 1928 р. – заробітна плата знову зменшилась і становила трохи більше половини рівня 1913 року.

– Мірилом загального рівня роздрібних цін, а відтак і матеріального становища трудящих республіки в роки НЕПу була динаміка вартості бюджетного набору. Підвищення вартості бюджетного набору, а відтак і значне подорожчання життя особливо інтенсивно проходило з другої половини 1923 року. В цілому об'єктивні причини – гіперінфляція, неврожай 1921 і частково 1922 року, криза збуту та "ножиці цін" 1923 року – постійно дестабілізували соціально – економічну ситуацію в країні і прискорювали процес зростання вартості життя.

Кардинальні позитивні зміни в динаміці цін відбулися в середині 1920–х рр. Вартість бюджетного набору, тобто прожитковий мінімум, який відображає рух цін, мав позитивну динаміку до зниження.

Не дивлячись на загальну позитивну тенденцію зменшення вартості бюджетного набору, встановлено, що цей показник був вищим у 1924–1926 рр. при порівнянні з 1913 роком, що є свідченням незначного зниження цін.

Наприкінці 1920–х рр. відбулося стрімке зростання роздрібних цін приватного ринку, вартості бюджетного набору і, особливо, його харчової частини. В останні роки десятиліття дорожнеча значно перевищувала базовий рівень 1913 року.

– Аналіз стану харчування робітників республіки показав, що його енергетичний рівень протягом 1920 – 1922 рр. не забезпечував відновлення фізичних сил трудящих, а сприяв лише підтриманню життя. Тільки з другої половини 1923 року калорійність досягла фізіологічної норми і почала перевищувати рівень 1913 року, що може говорити про задовільний її стан на той час. Однак, якість харчування на кінець 1923 року може бути оцінена як

незадовільна. Необхідної пропорції між споживанням продуктів рослинного і тваринного походження досягти так і не вдалося.

Калорійність їжі протягом 1924–1927 рр. була значно вищою у робітників, ніж у базовому 1913 році. Однак, якісний склад харчування і, перш за все, вміст білків у раціоні перевищив довоєнний рівень тільки з 1926 року.

Падіння купівельної спроможності номінальної заробітної плати у 1929 році, як наслідок, призвело до погіршення стану харчування населення міст республіки. Так, загальна калорійність добового раціону робітників значно знизилась у 1929 році проти 1928 року. При цьому якісний склад їжі також погіршився. У 1929 році добовий раціон робітників української промисловості збіднів, особливо на продукти тваринного походження у порівнянні як з попереднім, так і з 1913 роком.

– Протягом досліджуваного періоду спостерігались кардинальні зміни в структурі бюджету міського населення УСРР і його видаткової частини, зокрема витрат на харчування. На початку 1920–х рр. в складних соціально – економічних і політичних умовах прибуткова частина бюджету майже повністю витрачалась робочою сім'єю на харчування.

Темпи зростання заробітків робітників промисловості республіки у 1924 – 1927 рр. випереджали темпи збільшення видатків на харчування, що можна вважати позитивним фактором, який свідчить про оздоровлення бюджету трудящих та про поліпшення матеріального становища в цілому.

Значне подорожчання життя, що сталося наприкінці 1920–х рр., обумовило негативні зміни в структурі прибуткового та видаткового бюджету робітничого класу України. Падіння купівельної спроможності номінальної заробітної плати у 1929 році, що пов'язувалось з інтенсивним підвищенням роздрібних цін, мало наслідком погіршення стану харчування населення міст республіки.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів багатогранної проблеми. Критичне осмислення узагальненого в дисертації матеріалу дозволило сформулювати ряд **практичних рекомендацій**, реалізація яких, на нашу думку, збагатить зміст діяльності урядових структур сучасної України стосовно корекції деяких аспектів соціальної політики держави.

Список опублікованих праць за темою дослідження:

1. *Ямполець П.В., Калініченко В.В.* Бюджетні обстеження 20-х років 20-го століття як джерело до вивчення матеріального становища міського населення УСРР / *П.В.Ямполець, В.В. Калініченко* // Вісник Харківського державного університету №396. Історія. вип.29 – Х., 1997. – С.139–144 (Особистий внесок здобувача: аналіз історіографії проблеми; опрацювання джерел; висновки).
2. *Ямполець П.В.* Роздрібні ціни приватного ринку України в роки НЕПу / *П.В. Ямполець* // Сіверянський літопис. – Чернігів, 2007. – №5. – С. 187 – 193.
3. *Ямполець П.В.* Застосування бюджетного індексу для розрахунків вартості життя міського населення України в період НЕПу / *П.В. Ямполець* // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 5. – К., 2008. – С.133 – 138.

4. Ямполець П.В. Реальна заробітна плата промислових робітників України в роки НЕПу / П.В. Ямполець // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь, 2008. – № 129. – С.132 – 136.

АНОТАЦІЇ

Ямполець П.В. Матеріальне становище робітників державної промисловості України в період НЕПу (історико-статистичний аналіз). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2010.

В дисертації на основі архівних джерел, статистичних матеріалів та ґрунтового історіографічного аналізу досліджуються процеси і зміни, що відбувались в матеріальному становищі робітників державної промисловості України в 20–ті роки ХХ століття та з'ясовуються роль і вплив радянської держави в галузі цінової політики, заробітної плати, забезпечення трудящих продуктами харчування та товарами широкого вжитку. На основі широкого використання в дослідженні інструментарію соціально – економічних, статистичних показників рівня життя населення побудовані динамічні ряди зрушень, що сталися протягом 1921–1929 рр. в таких головних структурних елементах добробуту, як номінальна та реальна заробітні плати, ціни приватного ринку, енергетичний та якісний склад харчування, вартість бюджетного набору.

Ключові слова: робітники України, заробітна плата, харчування, ціни, бюджет робочої сім'ї.

Ямполець П.В. Материальное положение рабочих государственной промышленности Украины в период НЭПа (историко-статистический анализ). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2010.

В диссертации на основе архивных источников, статистических материалов и основательного историографического анализа исследуются процессы и изменения, которые произошли в материальном положении рабочих государственной промышленности Украины в 20–е годы ХХ–го столетия. Особый акцент при этом сделан на выяснении репрезентативности изданных в разные годы систематизированных документальных статистических материалов при их сравнении с архивными данными.

Основная масса использованных автором документов и материалов заимствована из фондов таких ведущих архивов Украины, как: Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины,

Центральный государственный архив общественных объединений Украины, а также региональных архивохранилищ – Государственного архива Черниговской области.

В качестве источников, которые содержат богатую информацию о социальных показателях уровня жизни граждан, чрезвычайную ценность представляют статистические материалы, в частности, бюджетные обследования 1920–х гг., которые проводились Народным комиссариатом труда, профсоюзными учреждениями и органами государственной статистики. Информация этих обследований была широко использована автором в диссертационном исследовании.

Достаточный объем информации был также заимствован автором из опубликованных статистических собраний, таких как: "Статистика України", "Статистичні бюлетені", "Статистична хроніка. Кон'юнктура народного господарства УСРР", "Статистична хроніка кон'юнктурного бюро ЦСУ", "Україна. Статистичний щорічник ЦСУ УСРР", "Труды ЦСУ СССР", "Труд и профсоюзы на Украине. Статистический справочник", "Вестник профдвижения Украины".

В свою очередь значительное количество информации, касающейся государственных решений по вопросам благосостояния граждан, взято автором из публикаций материалов съездов, конференций, пленумов партии и постановлений советского правительства.

Большое внимание в диссертации уделено оценке роли и влияния советского государства на процессы, связанные с изменениями уровня жизни трудящихся. Охарактеризованы решения партии и правительства в сфере ценовой политики, заработной платы, обеспечения трудящихся продуктами питания и товарами широкого потребления. Делается акцент на непоследовательности, импульсивности, заидеологизированности и волюнтаристском подходе лидеров государства к решению проблем, связанных с материальным положением рабочих советской Украины.

В исследовании широко использован инструментарий социально – экономических, статистических показателей уровня жизни населения, а именно: бюджетный индекс, калорийность и качество питания, покупательная способность заработанного.

Важной отличительной чертой работы являются представленные в ней динамические ряды изменений, которые произошли в 1920–е гг. прошлого столетия в главных структурных элементах благосостояния, что дает возможность рассмотреть влияние этих факторов на процесс изменений в уровне жизни рабочих государственной промышленности УССР основательно, всесторонне и на протяжении всего периода НЭПа. В частности, автор осуществил динамический анализ энергетического уровня и качественного состава питания, основного показателя расходной части бюджета, который в сравнении с физиологическими нормами и данными 1913 года даёт реальное представление о материальном положении трудящихся советской Украины в годы НЭПа.

Несомненный интерес представляет осуществленное автором сравнение исследуемых данных с показателями за базовый период (1913 год), что в целом повышает качественный уровень работы.

Для облегчения, а также широты восприятия информации (особенно статистического характера) в диссертации цифровой материал о ценах на продукты питания и товары широкого потребления, номинальной и реальной заработных платах, об энергетическом и качественном составе питания, бюджете рабочей семьи сведен в таблицы и детально охарактеризован по отдельным промышленным регионам и городам Украины.

Ключевые слова: рабочие Украины, заработная плата, питание, цены, бюджет рабочей семьи.

Yampolets P. V. Economic conditions of Ukraine state industry workers in the NAP period (historical and statical analysis). – Manuscript.

Scientific thesis for the degree of the Candidate of Historical Science in Speciality 07.00.01 – History of Ukraine – National M. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2010.

The thesis is devoted to the process and changes in economic conditions of Ukraine state industry workers in the 20th of the XXth century. The author analyses the role and the influence of the Soviet Government in the sphere of price policy, salary, provision of workers with products and goods. The research of archives sources and other historical works has been carried out.

The dynamic numbers of changes in such general structural prosperity elements as nominal and real salary, private market prices, energy and quality of nutrition components, the price of budget products set in the period of 1921 – 1929 are constructed on the basis of widely investigated in the research work social, economic, static indices of people's living standards.

Key words: Ukrainian workers, salary, nutrition, price, budget of working class family.

Підписано до друку 17.02.2010 р. Формат 60x90/16
Обсяг 0,9 друк. арк.
Наклад 100 прим. Зам.

ФОП Ремізова В.М.
М.Чернігів, пров. 1-го Травня, 2а
Тел.: (0462) 613-367